

Ginter Dzierżon

Funkcje formy kanonicznej w kanonistycznym systemie prawa małżeńskiego

Ius Matrimoniale 7 (13), 111-118

2002

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ks. Ginter Dzierżon

Funkcje formy kanonicznej w kanonistycznym systemie prawa małżeńskiego

1. Wstęp

Konsens małżeński stron, będący istotnym elementem aktu prawnego domaga się wyrażenia go w odpowiedniej formie. Stąd też zawarcie małżeństwa kanonicznego jest m. in. aktem formalnym. Prawodawca kościelny bowiem na Soborze Trydenckim wprowadził wymóg co do formy kanonicznej¹. Wiadomo, iż podobny obowiązek istnieje również we współczesnym ustawodawstwie. Jest przecież wolą ustawodawcy aby członkowie społeczności kościelnej zawierali związki małżeńskie w określonej formie (kan. 1108 – 1123 KPK). Stąd też w kanonistycznym porządku prawnym funkcjonują dwa rodzaje formy zawarcia małżeństwa, tzn. forma zwyczajna (kan. 1108 KPK) oraz forma nadzwyczajna (kan. 1116 KPK)². Analizując przepisy kodeksowe w tej materii zauważmy, iż zgodnie z brzmieniem kan. 1108 § 1 KPK w zwyczajnym przypadku małżeństwo powinno być zawarte w obecności świadka urzędowego oraz dwóch świadków zwykłych. Co w praktyce oznacza, iż zgoda małżeńska stron powinna być podejmowana wobec asystującego miejscowego ordynariusza bądź też proboszcza, albo wobec kapłana lub diakona delego-

¹ Zob. Concilium Tridentinum, Decretum *Tametsi* – 11. 11. 1563, w: Conciliorum Oecumenicorum Decreta, pod red. G. Alberigo, G. Dossetti, P. Joannou, C. Leonardi, P. Prodi, Bologna 1995, s. 755

² Szerzej na ten temat zob. E. Vitali, S. Belingò, *Il matrimonio canonico*, Milano 1994, s. 146 – 148; A. Abate, *La forma della celebrazione del matrimonio nel nuovo Codice di diritto canonico*, Apollinaris 59: 1986, s. 131 – 187; F. Finocchiaro, *Il matrimonio nel diritto canonico*, Bologna 1989, s. 53 – 55; J. Castaño, *Il consenso e la forma canonica*, Apollinaris 67: 1984, s. 125 – 129; A. Tanasini, *Forma del matrimonio*, w: *Quaderni della Mendola*, t. 3, Milano 1996, s. 115 – 140; J. Prader, *La forma di celebrazione del matrimonio*, Studi giuridici, t. 32, Città del Vaticano 1994, s. 283 – 300.

wanego przez jednego z nich oraz w obecności wspomnianych dwóch świadków zwykłych (kan. 1108 § 1 KPK). Zawierane małżeństwo posiada bowiem m. in. swój wymiar publiczny. V. de Reina jest przekonany, iż za publicznym charakterem związku małżeńskiego przemawiają nie tylko względy utylitarystyczne, lecz przede wszystkim specyficzność małżeństwa między ochrzczonymi, która wyraża się w jego godności sakramentalnej. *Sacramentalitas matrimonii* zakłada bowiem podjęcie aktu nie tyle o charakterze indywidualnym, lecz aktu o wymiarze eklezjalnym. Małżeńskie „ja” staje się przecież wyrazem relacji nie tylko wobec współmałżonka, lecz stanowi również jedno z fundamentalnych odniesień do Kościoła. W akcie zgody małżeńskiej członków Kościoła uwydatnia się w sposób szczególny misterium jedności Chrystusa z Kościołem. Co w konsekwencji oznacza, iż istnieje wewnętrzny związek pomiędzy znakiem sakramentalnym oraz receptywną formą ze strony Kościoła³.

Należy jednocześnie dodać, iż taki publiczny charakter posiada również forma nadzwyczajna W myśl bowiem brzmienia kan. 1116 § 1 KPK w szczególnych okolicznościach prawodawca nie zezwala aby małżeństwo było zawierane w formie prywatnej, lecz w obecności samych świadków, którzy są gwarantami jego publicznego wymiaru. W tym kontekście należy zgodzić ze stwierdzeniami E. Lalaguna oraz A. Tanasini. Zdaniem E. Lalaguna, istnienie tego wymogu prawnego w kanonistycznym systemie prawa małżeńskiego jest wyrazem protekcji jurysdykcyjnej Kościoła⁴. Podobną opinię wyraził A. Tanasini uważając, iż *forma canonica* stanowi centrum publicznej natury małżeństwa kanonicznego (*il centro della pubblicità del matrimonio canonico*)⁵.

Wreszcie należy zauważyć, iż z punktu widzenia teorii aktu prawnego *forma canonica* nie jest istotnym elementem aktu jurydyczne-

³ Zob. V. Reina, Emisión del consentimiento y forma del matrimonio. Bases doctrinales canonicas, w: Acta conventus internationalis canonistarum. Romae diebus 20-25 mai 1968 celebrati, Typis Polyglotis Vaticanis 1970, s. 586. Autor ten stwierdził: „Este orden de cosas, que seria ya decisivo para valorar las distintas posibilidades actuales de la forma canónica del matrimonio, pues no es sino consecuencia de que la Iglesia sea visible, todavía encuentra su fundamentación teológica ltima en el hecho de que el matrimonio sea un sacramento, y de que todo sacramento constituya una acción de la Iglesia (...) Lo es por razón de que este si matrimonial es efectivamente una de las realizaciones fundamentales de la Iglesia, por que en este si de sus miembros la Iglesia misma se presenta como el mistero de la unidad entre Cristo y los hombres”.

⁴ Zob. E. Lalaguna, Función de la forma jurídica en el matrimonio canonico, *Ius Canonium* 1: 1962, s. 218.

⁵ Tanasini, j. w., s. 116.

go, lecz formalnością prawną (*sollemnia*) wymaganą do ważności aktu⁶.

Dysponując tak określonym horyzontem badawczym powinniśmy zapytać: jaka jest jej natura? Pytanie to pociąga za sobą jednak następne, a mianowicie: czy forma kanoniczna jest tylko elementem specyficznym *actus iuridici* lub też elementem integrującym, czy też może wchodzi w strukturę jego substancji?

2. Natura formy kanonicznej

Rozpoczynając analizę problematyki dotyczącej natury formy kanonicznej na wstępie pragniemy zaprezentować opinię O. Robleda ujmującego ten fenomen w kategoriach formalnych. Otóż tenże teoretyk prawa był przekonany, iż *forma canonica* stanowi „sztuczny” techniczny element aktu prawnego, wypracowany przez prawo pozytywne⁷.

Patrząc jednak na interesującą nas kwestię z punktu widzenia prawa substancjalnego nie do końca można zgodzić się z przytoczonym stanowiskiem. V. De Reina oraz R. Lamas Lourido twierdzą, iż z systemem formalnym spotykamy się wówczas, jeżeli zachowanie formy aktu prawnego stanowi bezwzględny element jego ważności⁸. Należy jednocześnie dodać, iż ujęcie małżeństwa w takiej perspektywie niesie za sobą niebezpieczeństwo pojmowania tej instytucji wyłącznie w opcji jurydyczno – formalnej, uwydatniającej w sposób szczególny regulacje prawa pozytywnego⁹. Porządku kanonistycznego nie należy jednak traktować jedynie jako systemu formalnego. W odniesieniu do formy kanonicznej istnieje w nim przecież możliwość uzyskania dyspensy od jej zachowania (kan. 1127 § 2 KPK).

Stąd też jest rzeczą zrozumiałą, iż nie wszyscy kanoniści podzielają opinię wyrażoną przez O. Robleda. Część z nich bowiem ujmując tę

⁶ Zob. G. Michiels, *Principia generalia de personis in Ecclesia. Commentarius libri II Codicis Juris Canonici. Canones praeliminares*, Parisiis – Tornaci – Romae 1955, s. 591.

⁷ Zob. O. Robleda, *La nulidad del acto jurdico*, Roma 1964, s. 38. Czytamy tutaj: „La forma, en cambio, prescrita o simplemente jurdica es un elemento artificial, elaborado por el derecho positivo”.

⁸ Zob. V. De Reina, *Forma canonica del matrimonio y autonomia sacramenta*, *Ius Canonicum* 6: 1966, s. 283; R. Lamas Lourido, *Forma sustancial del matrimonio canónico*, w: *Nueva Enciclopedia Jurdica*, t. 10, Barcelona 1960, s. 25 – 37.

⁹ Zob. F. D'Agostino, *Filosofia del diritto*, Torino 1996, s. 103; M. Ortiz, *Sacramento y forma canonica*, Pamplona 1995, s. 182 – 183.

kwestię w opcji prawa substancjalnego jest przekonana, iż *forma canonica* nie jest jedynie elementem formalnym aktu prawnego, lecz wchodzi również w skład jego substancji. Toteż A. Bernardez Cantón rozróżnił m. in. pomiędzy formalnościami dodatkowymi aktu prawnego (*formalidades accesorias*) oraz formą prawną substancjalną (*forma jurídica sustancial*). W myśl jego opinii, formalności dodatkowe, to inaczej forma celebracji małżeństwa; pod drugim zaś pojęciem rozumiał on wyrażenie konsensu w formie przepisanej prawem, koniecznej do jego ważności¹⁰.

Inni autorzy podjęli próbę jeszcze głębszego ujęcia interesującej nas kwestii. W myśl ich opinii, pojmowanie instytucji małżeństwa w kategoriach formalnych jest niewystarczające. Związek małżeński będący zjawiskiem prawnym jest przecież rzeczywistością o wiele bogatszą aniżeli kategoria kontraktu czy też instytucji. Ontologicznie małżeństwo jest bowiem zjawiskiem uprzednim w odniesieniu do jego jurydycznej struktury. Ustawodawca poprzez ustanowienie systemu prawnego nie powołuje przecież do istnienia małżeństwa, lecz ujmuje ten fenomen w kategoriach jurydycznych.

R. Navarro Valls oraz J. Hervada w swych badaniach próbują spojrzeć na interesującą nas kwestię z perspektywy metajurydycznej oraz metasocjologicznej. Zdaniem J. Hervada, prawny wymiar małżeństwa jest rezultatem sprawiedliwości wynikającym z natury ludzkiej. W skład struktury jurydycznej małżeństwa wchodzi bowiem nie tylko elementy prawa naturalnego czy też prawa Bożego, lecz zawiera ona również formę ludzką wypływającą z tego prawa. Toteż forma zawarcia małżeństwa została określona przez prawodawcę w określonym kontekście historycznym oraz społecznym¹¹. R. Navarro Valls skoncentrował zaś swą uwagę na ujęciu tego fenomenu w opcji metasocjologicznej. W myśl jego opinii, wprowadzenie kategorii formy kanonicznej nie jest rezultatem

¹⁰ Zob. A. Bernardez Cantón, *Derecho matrimonial canónico*, t. 2, Barcelona 1959, s. 5.

¹¹ Zob. J. Hervada, *Cuestiones varias sobre el matrimonio*, *Ius Canonicum* 13: 1973, s. 16. Czytamy tutaj: „La dimensión jurídica del matrimonio es una dimensión de justicia inherente a la propia naturaleza humana. El matrimonio no sólo se limita tener un fundamento de Derecho natural o divino. No es como tantas otras instituciones que se fundan en el Derecho natural, sin ser en realidad más que modos humanos acordes con ese Derecho, e incluso en el sentido de ser formas históricas – por lo tanto humanas – que derivan inmediatamente de él, como nica forma conocida y posible en la práctica, dentro de un contexto histórico y cultural determinado (...) su estructura jurídica primaria y nuclear no recibe su fuerza de las fuentes humanas del Derecho, ni tampoco se trata de una forma histórica operada por las fuerzas que estructuran la sociedad”.

zbiegu okoliczności historycznych, lecz wyniknęło ono z naturalnego rozwoju zjawiska jurydycznego, jaki stanowi instytucja małżeństwa¹².

Zauważamy więc, iż w myśl zaprezentowanych poglądów, *forma canonica* nie jest elementem formalnym, lecz wchodzi w skład substancjalnej struktury małżeństwa. Stąd też należałoby zgodzić się z opinią S. Bordonaliego, iż jedną z jej funkcji jest integracja substancji małżeństwa¹³.

Forma kanoniczna zatem będąc elementem substancjalnym struktury małżeństwa nie może zostać odseparowana od innych istotnych elementów jego jurydycznej struktury, a szczególnie od konsensu małżeńskiego. W tym kontekście należałoby więc zapytać: jaką pełni ona zatem funkcję w relacji do zgody małżeńskiej?

2.1. Forma kanoniczna a konsens małżeński

Badania nad zagadnieniem dotyczącym odniesienia formy kanonicznej do zjawiska zgody małżeńskiej podjął na początku lat 60. E. Lalaguna. W myśl opinii tego hiszpańskiego kanonisty, forma kanoniczna jest obiektywnym weryfikatorem zaistnienia aktu oraz gwarantem skuteczności prawnej aktu w przestrzeni kanonistycznej¹⁴. Z przyjętego twierdzenia wynikają więc dwie komplementarne funkcje, a mianowicie: z jednej strony umożliwia ona recepcję powziętego przez kontrahentów konsensu, z drugiej zaś staje się ona gwarantem pewności co do integralności zgody małżeńskiej¹⁵.

¹² Zob. R. Navarro Valls, *Forma jurídica y matrimonio canónico*, *Ius Canonicum* 14: 1974, s. 82 – 83. Autor ten stwierdził: „La idea (la normativa sustancial del matrimonio) que subyace en la exterioridad formal no es simplemente una creación humana sometida a la coyuntural incidencia de los avarates históricas, ni an una rigida emanación del Derecho natural sino el desarrollo normal y adecuado de la permanente e invariada tendencia de la persona humana a la unión con otra persona de otro sexo en orden a la procreación de los hijos de acuerdo con las exigencias de justitia che son inherentes a esa tendencia”.

¹³ Zob. S. Bordonali, *La forma della celebrazione del matrimonio*, *Monitor Ecclesiasticus* 109: 1994, s. 54.

¹⁴ Zob. E. Lalaguna, *El matrimonio como acto jurídico formal*, w: *Estudios de derecho matrimonial*, pod red. E. Lalaguna, Navarra 1962, s. 232; Tenze, *Función*, j. w. s. 216.

¹⁵ De Reina, *Forma canonica*, j. w. s. 299: „(...) en forma jurídica se ofrecen unificadas dos funciones diversas y complementarias: seguridad y certeza. La primera significa que el acto matrimonial existe realmente y, por tanto, se halla en condiciones de producir efectos jurídicos: es una función de autenticidad que se ordena a la protección y seguridad del acto. La segunda función responde a la idea de que el acto de celebración, en cuanto revestido de la forma jurídica ordinaria, supone un consentimiento cierto -y, en principio válido: libre,

2.2. Recepcja wyrażonego konsensu

Teoretycy prawa zastanawiając się nad zagadnieniem dotyczącym funkcji formy kanonicznej zwracają uwagę, iż pryncypialna jej rola sprowadza się do faktu, iż stanowi ona instrument receptywny co do powziętej przez strony zgody małżeńskiej. Na poparcie przyjętej tezy pragniemy przytoczyć opinie wyrażone przez M. A. Ortiz oraz A. Pigliaru.

M. A. Ortiz w swej argumentacji uwydatnił kwestię waloru społecznego oraz sakramentalnego małżeństwa. Jest on przekonany, iż jurydyczny a zarazem społeczny wymiar związku małżeńskiego domaga się aby tak doniosłe wydarzenie jakim jest jego zawarcie posiadało charakter nie tyle prywatny, lecz przede wszystkim społeczny. Stąd też zgoda małżeńska kontrahentów powinna być podejmowana przy zachowaniu określonej formy. Istnienie bowiem tego wymogu umożliwia recepcję tego faktu poprzez daną społeczność. W konsekwencji zatem należy uznać formę kanoniczną za jedno z pryncypiów kanonistycznego systemu prawa małżeńskiego (*co-principio*)¹⁶. A. Pigliaru natomiast uważa, iż w skład ontycznej struktury osoby ludzkiej wchodzi nie tylko istota, lecz również istnienie. Osoba sama przez się nie może podlegać ochronie. Stąd też forma kanoniczna stanowi formę asekuracji co do nieznanomości faktu zawartego małżeństwa wobec osób trzecich¹⁷.

Zrozumiałym zatem staje się fakt, iż ustawodawca pragnie, aby konsens małżeński był wyrażony w wskazanej przez niego formie wobec członków danej społeczności. Stwierdzenie bowiem powzięcia przez strony zgody małżeńskiej staje się łatwiejsze jeżeli zostaje ona wyrażona wobec świadków¹⁸. Toteż *forma canonica* w przestrzeni kanonicznego prawa małżeńskiego jest więc absolutnie koniecznym wymogiem co do potwierdzenia konsensu wyrażonego przez nupturientów. Innymi słowy, pełni ona rolę kryterium weryfikującego co do zaistnienia zgody małżeńskiej.

W tym miejscu na marginesie należy jednak zrobić pewną dygresję. W kontekście przeprowadzonych analiz należy wyraźnie rozróżnić pomiędzy dwiema kategoriami, tzn. formą aktu prawnego oraz formą wyrażenia konsensu małżeńskiego. Z punktu metodologicznego zachodzi przecież

integro, serio, no viciado -; es una función de certeza que se ordena patentizar la realidad (integridad, seriedad, firmeza, etc.) del consentimiento manifestado”.

¹⁶ Ortiz, j. w. s. 180.

¹⁷ Zob. A. Pigliaru, *Persona umana e ordinamento canonico*, Milano 1953, s. 52.

¹⁸ Reina, *Emission*, j. w. s. 585; Lalaguna, *Funcion*, j. w. s. 218.

różnica pomiędzy formą aktu prawnego oraz formą wyrażenia zgody małżeńskiej. Tylko bowiem pierwsza z tych figur stanowi element receptywny zgody małżeńskiej, druga natomiast jest środkiem emisji konsensu¹⁹.

Wracając do podjętego wątku należałoby stwierdzić, iż forma kanoniczna jest znakiem autentyczności realizowanego aktu prawnego, jakimi jest zgoda małżeńska w kanonistycznym porządku prawnym. Inaczej można powiedzieć, iż jest ona instrumentem poznawczym co do konsensu wyrażonego w postaci aktu woli²⁰. Należy zauważyć, iż wskazana funkcja dotyczy zarówno formy zwyczajnej, jak i formy nadzwyczajnej. W obydwu przecież przypadkach obecność świadka kwalifikowanego jak i świadków zwykłych służy weryfikacji autentyczności wyrażonej zgody małżeńskiej (kan. 1108 KPK, kan. 1116 KPK).

2.3. Pewność co do wyrażonego konsensu

Niektórzy z autorów wskazują jeszcze na inną funkcję formy kanonicznej, jaką jest pewność co do wyrażonego konsensu²¹. O. Giacchi jest przekonany, iż wspomniany element aktu prawnego jest wymaganiem nieodzownym co do pewności podjętego działania w sferze jurydycznej²². W myśl zaś opinii R. Navarro Valls, forma kanoniczna należy do istoty małżeństwa ze względu na potrzebę bezpieczeństwa oraz pewności co do wyrażonego konsensu²³.

Dostrzegamy więc, iż powzięcie zgody małżeńskiej w formie wymaganej przez ustawodawcę suponuje, iż konsens istnieje w sposób pewny, tzn., iż odpowiada on woli stron²⁴. Należy jednocześnie dodać, iż uwydatnione zadanie odnosi się do domniemania co do integralności oraz skuteczności prawnej zgody małżeńskiej. Zawarcie małżeństwa w formie kanonicznej rodzi bowiem presumpcję co do zgodności woli wewnętrznej z aktem woli wyrażonym w sferze zewnętrznej²⁵.

¹⁹ Lalaguna, *El matrimonio*, j. w. s. 233; Tenze, *Función*, j. w. s. 216.

²⁰ Tamże, s. 217. Autor ten stwierdził: „(...) el acto jurídico queda la forma receptiva (...) como signo de autenticidad – de existencia – del acto realizado y, a la vez, puesto que la forma expresiva se agota en la emisión de la voluntad, como medio de conocimiento de la voluntad declarada”; Tenze, *El matrimonio*, j. w. s. 236.

²¹ Bordonali, j. w. s. 55.

²² Zob. O. Giacchi, *Il consenso nel matrimonio canonico*, Milano 1968, s. 6.

²³ Navarro Valls, *Forma*, j. w. s. 83.

²⁴ Lalaguna, *El matrimonio*, j. w. s. 237.

²⁵ Tenze, *Función*, j. w. s. 218 – 219; Reina, *Forma*, j. w. s. 299.

Na marginesie należy dodać, iż w systemach cywilistycznych do-
mniemanie to jest presumpcją *iuris et de iure*; w systemie kanonistycz-
nym natomiast stanowi jedynie presumpcję *iuris tantum*²⁶.

3. Zakończenie

Przeprowadzone analizy pozwoliły nam na wyodrębnienie trzech
pryncypialnych zadań formy kanonicznej w kanonistycznym systemie
prawa małżeńskiego, jakimi są: integracja substancji małżeństwa, re-
cepcja wyrażonego konsensu oraz pewność co do wyrażonego przez
strony konsensu.

Należy jednocześnie dodać, iż niektórzy z kanonistów uzasadniają
substancjalny charakter formy kanonicznej podejmują próby metaju-
rydyczne spojrzenia na to zagadnienie. W tym kontekście należałoby
jeszcze przytoczyć pogląd wyrażony przez hiszpańskiego kanonistę F.
De La Hera. Uważa on, iż podobnie jak przeszkody oraz wymogi co
do zgody są warunkami jurydycznymi w odniesieniu do osoby zawiera-
jącej małżeństwo, tak forma kanoniczna stanowi wymóg do konkrety-
zacji historycznej zawieranego związku²⁷.

Zaprezentowane opracowanie nie wyczerpało całej złożoności za-
gadnienia. Stąd też może stać się ono przyczynkiem do dalszych badań
w tej materii.

Le funzioni della forma canonica nel sistema matrimoniale canonico

Sommario

La celebrazione del matrimonio è un atto che supera la sfera privata dei coniugi
e coinvolge la comunità. Gli ordinamenti giuridici hanno pertanto regolato il modo di
scambiarsi il consenso matrimoniale. Con il decreto *Tametsi* il Concilio di Trento im-
pose per la validità del matrimonio l'obbligo di una forma speciale, cioè la forma canoni-
ca. L'analisi svolta in questo articolo ha dimostrato che la forma canonica compie nel
sistema matrimoniale canonico una triplice funzione, cioè: l'intergrazione della sostan-
za del matrimonio, la ricezione del atto consensuale e la certezza per quanto riguarda
la manifestazione del consenso.

²⁶ Lalaguna, El matrimonio, j. w. s. 248.

²⁷ Zob. F. De La Hera, Persona humana y orden objetivo en el sacramento del matrimo-
nio, Milano 1973, s. 10.